

"עת לחשות ועת לדבר" (קהלת ג ז)

חמישה הגיגים על ההדרכה באתרי השמדה

אוריאל פיינרמן

1. "עת לחשות" – או איך עורכים מסע בזמן?

אחד הביטויים השגורים בפיהם של המדריכים הוא ש"המסע לפולין הוא מסע בזמן". הכוונה היא שבמהלך ימי המסע נכנסים התלמידים למעין מכונת זמן, המקפיצה אותם אל מאות השנים של היסטוריה יהודית על אדמת פולין ואל ימי האימה והחורבן של שנות השואה. התחושה הזאת אמורה להיות חזקה במיוחד, במהלך הביקורים במחנות ההשמדה ובאתרי הרצח. השואה היא רגע יוצא דופן בתולדות האנושות, והנסיעה לפולין מאפשרת לעמוד, "כאילו מקרוב", על האופן שבו התרחשו האירועים. כך לדוגמה בסיור בבירקנאו, מלווים המבקרים את היהודים בנסיעתם ברכבת, חשים יחד איתם את הלם ההגעה למחנה, חוששים מפני הסלקציה, כואבים את רגע הפרידה הנצחית ומצטרפים לסירוגין עם אלה שהופנו שמאלה אל "מסלול המוות" או ימינה אל "מסלול המוות האיטי" המכונה "מסלול החיים". כמו בצפייה בסרט, שהצופה עוקב בדריכות אחר העלילה המגוללת על המסך, כך התלמידים במחנה מלווים טרנספורט אחד שזה עתה הגיע – לפני כשישים שנה – לתחנתו הסופית.

ואולם, תנאי אחד הכרחי להצלחת המסע בזמן, שבלעדיו אין אפשרות להתנתק מהמאה ה-21 ולחזור לשנות הארבעים של המאה הקודמת. התנאי הוא – השקט. כדי לדמיין את הסיפור, ואפילו "לחיות" אותו בצורה אקזיסטנציאלית, חייב התלמיד להתנתק מ"הכאן והעכשיו" ולהתרכז בעלילה של ה"שם ואז". לשם כך, עליו להיות בדממה, במעין תענית דיבור, שהרי אין דבר המפריע לריכוז כמו הדיבור. לעתים מצליח המדריך, בתחנת ההדרכה הראשונה שלו במחנה, להכניס את הקבוצה לאווירה המתאימה. כל החושים דרוכים, אישוני העיניים משדרות הקשבה מלאה, האוזניים כרויות לדברי ההסבר של המדריך, שפת הגוף כאילו אומרת "אני נמצא בסיפור הזה, שהתרחש לפני זמן רב". והנה, עם סיום דבריו, מתקדם המדריך אל התחנה הבאה, כשהקבוצה משתרכת אחריו. באותו רגע, שלכאורה אינו שייך להדרכה, מתחילים התלמידים לשוחח ביניהם על הא ועל דא, וכאילו "נזרקים" ממכונת הזמן חזרה אל ה"כאן והעכשיו". משפטים תמימים כמו "תגיד, איפה קנית את המצלמה שלך?", "תסתכלי על המורה המלווה איך היא לבושה!", "שכחתי באוטובוס את המטריה", או "וואלה, איזו עייפות תפסה אותי היום" מוכיחים שהתלמידים התנתקו מהאנטנות שקישרו אותם עם ימים עברו. אפילו דיבורים ענייניים, הקשורים לסיפור ולעלילה, או שאלות הבנה על דברי המדריך, עשויים להיות גורמים מפריעים למסע האישי שבזמן. רק הדממה המוחלטת, המנתקת את התלמיד מיום המסע הפיזי, תבטיח את חיבורו ליום המסע ההיסטורי.

התנתקות מההווה כמוה כחיבור אל העבר.

הצעתנו זו, המבוססת על ניסיון שהוכיח את עצמו, היא להמליץ לתלמידים שלא לדבר כלל ועיקר במשך פרק זמן מוסכם מראש. כך לדוגמה בבירקנאו, מהרגע שההדרכה מתחילה בשער הכניסה למשך כשעה

אחת. מובן שאין כוונה לאכוף את ההמלצה הזו ועל כן ינהגו התלמידים לפי ראות עיניהם, אך חשוב לציין להם, שמי שיאמץ לעצמו את הגישה הזו יחוש, בצורה משמעותית יותר, את החיבור אל הסיפור ההיסטורי.

השתיקות של ניצולי השואה

מעניין שהשתיקה הייתה אצל רבים מניצולי השואה הדרך שבחרו בה, כדי להתנתק מימי האימה ולחיות את ההווה. הרצון לחזור אל החיים הרגילים "הנורמאליים" הביא ניצולים רבים לשתוק על האירועים של ימי השואה. בשתיקתם הרועמת חשבו, שכך יוכלו לחיות את חייהם החדשים, ללא יותר מידי עקבות וסיוטים. אמנם, השפעת אירועי השואה הייתה, לרוב, כה חזקה, שההדחקה דרך השתיקה לא הצליחה לשחרר את הניצולים מהחיבורים שכבלו אותם אל ימי הסיוטים. ובכל זאת חשו רבים, שרק בשתיקה על זמן העבר יצליחו לחיות את זמן ההווה.

הרעיון הזה בא לידי ביטוי בשיר "שתיקות", מאת המשורר איתמר יעוז-קסט. השיר הוקדש לבת-דודו של המשורר, אליזבט, שהייתה ניצולת שואה. הדמות, העומדת במרכזו של השיר, היא אבטיפוס של ניצול, שאינו מספר על חייו בתקופת השואה. האלם הוא אחת התכונות המאפיינות אותו. "שלושים וחמש שנה גזרה אלם / על ספור הספרות שעל זרועה, המתחיל ב-A".¹ בהמשך השיר מסביר המשורר את סיבת השתיקה של הניצולה: "למען תוכל לחיות את הכאן-והעכשיו / בצל הים, הבית והילדים". כלומר, שהתנאי לחיים ב"כאן והעכשיו" של ההווה, עם המשפחה בארץ-ישראל (הים הוא אצל משוררים רבים דימוי לארץ-ישראל), הוא השתיקה על הימים מתקופת העבר.

אם אצל הניצול היה האלם גורם מסייע להתנתקות מהעבר כדי לחיות את "כאן והעכשיו", הרי שלמבקר באתר השמדה כיום תסייע השתיקה להתחברות עם העבר על-ידי התנתקות מה"כאן והעכשיו".

2. "עת לחשות" – או איך מתייחדים עם המתים?

אחת הטענות של התלמידים על אופן הביקור במחנות היא שלא היה די זמן – או שלא היה כלל זמן – להתייחדות אישית. אכן, למבקרים רבים באתרי השמדה חשוב להקדיש זמן לחשיבה אישית על המשמעות של היותם במקומות כאלה. ברצונם להסתובב לבד, לחשוב ולדמיין בנחת ובשקט, ואפילו "לשוחח" עם קרובי משפחה שנספו במקום או ששרדו את התופת. לשם כך, זקוקים לשקט ולהתנתקות מהקבוצה. הביקור במחנה הוא הזדמנות חד-פעמית למפגש, כמעט בלתי-אמצעי, עם דמויות מהעבר, ואולם מדובר במפגש הנערך באופן אישי, עם משפחה, עם קרובים, עם העם.

ההזדהות עם המתים היא חלק מהמסע לפולין, אך לשם כך חשוב לתת לתלמידים את הזמן כדי להביע אותה, מי בכתיבה ביומן אישי, מי בהרהורים על משמעויות, מי בניסיון לדובב עצים ואבנים. על כן מומלץ לתת זמן של כעשרים דקות להתייחדות אישית, במהלך הביקור באתרי השמדה, לדוגמה, ליד המשרפות בבירקנאו, סביב הבורות ביער לופחובה, בין אלפי האבנים בטרבלינקה או בחורשה

¹ איתמר יעוז-קסט, מתוך הזהויות, עקד, 1980. "המתחיל ב-A", שהיא האות הראשונה למילה Auschwitz.

שבזבזיטובסקה גורה. גם אם הזמן השקט הזה יבוא על חשבון תחנת הדרכה נוספת, הוא עשוי להיות משמעותי יותר עבור התלמידים. בסופו של דבר, גם שתיקה של מדריך היא הדרכה.

3. "עת לדבר" – או איפה מביעים רגשות בפולין?

מוסכם על הכול, שחשוב להביע רגשות במהלך המסע לפולין. בדרך-כלל נערכות שיחות הרגשות במלון, בשעות הערב. לדעתנו, העיתוי של השיחות האלה מוטעה. גם אם השיחה מתבצעת שעות אחדות בלבד לאחר הביקור במיידנק, כדוגמה, הרי שהתלמידים הספיקו לצאת מהאווירה שאפפה אותם במחנה. בין לבין הם חזרו לאוטובוס, אכלו מנה חמה, צחקו עם חברים, התקשרו להוריהם, התקלחו והתאפרו, שקששו והתבדחו. והנה, לפתע נזרקה לחלל האוויר השאלה: "מה חשתם היום בעת הביקור במחנה?". אין ספק שהעיתוי כבר אינו מתאים. לא דומה הדיבור הנאמר בשטח לזה הנאמר במלון. כפי שאומר הפסוק בקהלת "עת לבכות ועת לשחוק, עת ספוד ועת רקוד" (ג ד).

אמנם יש מקום וחשיבות לשיחה הנערכת בערב במלון. ואולם עדיף למקד אותה שלא במישור הרגשי אלא במישור החשיבתי. כלומר, שאם, אכן, כבר התקיימה שיחה על רגשות במהלך היום, ניתן לשוחח הפעם על משמעויות.

על כן, מומלץ לערוך את שיחת הרגשות במקום עצמו, ביער לופוחובה, או באחת התחנות בבירקנאו, או בסוף זמן ההתייחדות בטרבלינקה. השיחה יכולה להיות פתוחה, ללא שאלה מנחה, כשהתלמידים יכולים להביע את עצמם לפי ראות עיניהם. ואפשר גם לשאול שאלה אחת או שתיים, הממקדות את השיחה. לדוגמה, בסוף הביקור בבירקנאו, אפשר לשאול את התלמידים "איזה משפט בדבריו של איש העדות נחקק לכם בזיכרון?" או "מה מכל מה שראיתם היום באושוויץ הרשים אתכם במיוחד?" כך במחנה האחרון שבתוכנית המסע, ניתן להזמין את התלמידים להיפרד מאתרי ההשמדה, בהקראת קטע מהיומן האישי או באמירה אישית.

שיחת הרגשות באתרי ההשמדה היא אחד הרגעים המשמעותיים ביותר של המסע לפולין. זה ה"עת לדבר", ואסור לפספס את הרגע. כפי ש"פעמים שאדם שותק ומקבל שכר על שתיקתו", כך "פעמים שאדם מדבר ומקבל שכר על דיבורו" (תלמוד בבלי, מסכת זבחים, דף קט"ו עמ' ב).

4. "לכל זמן... עת לחשות ועת לדבר"

פרק ג' במגילת קהלת מתחיל במילים "לכל זמן". המובן הפשוט הוא שלכל פעולה יש את הזמן המתאים לה: "עת ללדת ועת למות, עת לטעת ועת לעקור נטוע. עת להרוג ועת לרפוא, עת לפרוץ ועת לבנות... עת לאהוב ועת לשנוא, עת מלחמה ועת שלום". ואולם אפשר גם לתת מובן אחר למילים "לכל זמן", ברוח האמירות החסידיות, שכדי לבצע את הפעולות השונות צריך לתת את הזמן הנדרש. אכן, אין סיכוי ל"עת לחשות" בזמן ההתייחדות ול"עת לדבר" בזמן שיחת הרגשות, אם אין מקציבים לכך זמן. הפונקציה של הזמן בהצלחת המסע לפולין היא חשובה במיוחד. ללא די זמן באתרים המשמעותיים, יתפספס הביקור. אין זה סביר שביער לופוחובה יקבל המדריך 15 דקות הדרכה עד לטקס המשלחת. כך

אין די בשעת הדרכה אחת בטרבלינקה, מתחילת הכניסה לשטח המחנה ועד לתחילתו של טקס הסיום. חייבים להוסיף זמן על מנת להבטיח את הביקור המשמעותי ביותר. לעתים רבות, התחושה היא שדווקא כשמגיעים לאתרים החשובים בפולין – אין זמן. הביקור נערך בחופזה, והתלמידים חשים שלא יכלו למצות את האתר.

לכן, מומלץ לחשב את הזמנים בצורה ריאליסטית ונכונה, בתכנון המסע בארץ. לדוגמה, לא שעה לטרבלינקה (מההליכה עד לטקס) אלא שעתיים, לא רבע שעה הדרכה ביער לופחובה אלא שלושת רבעי השעה, לא שלוש שעות במיידינק אלא חמש, לא חצי שעה בפלאשוב (במסלול הקצר שסביב האנדרטאות) אלא שעה, ולא שלוש-ארבע שעות בבירקנאו אלא חמש-שש. בסופו של דבר, אין שום היגיון שדווקא באתרים המרכזיים של המסע לפולין לא יינתן את כל הזמן הדרוש להדרכה המוצלחת ביותר.

5. ההדרכה באושוויץ ובירקנאו

יום הביקור במחנות אושוויץ ובירקנאו הוא, ללא ספק, אחד החשובים והמשמעותיים במהלך המסע לפולין. והנה, לעתים מזומנות מקננת תחושה אצל מדריכים ומודרכים כאחד, שהביקור לא היה ממצה. אמנם היה היום גדוש ולאִינטנסיבי, אך בשל לחץ הזמנים לא ניתן היה להפיק מהביקור בשני המחנות את המרב. ארבע שעות באושוויץ 1, כולל הטקס בביתן 27, וארבע שעות בבירקנאו, לרבות הטקס ליד המשרפות, לא היו די זמן למצות את שני האתרים, שהפכו יותר מכול מקום אחר, לסמל של השואה. אמנם, בצדק יטען מי שיטען, שיש גבול ליכולת הקליטה של התלמידים ואי-אפשר להעמיס עליהם מידע, יתר על המידה. הביקור במחנות גם דורש אנרגיות ריכוז, שאינן בלתי-נגמרות אצל התלמידים. לכן ברצוננו להציע, שלא לצרף את הביקורים בשני המחנות ביום אחד בלבד. בסופו של דבר, מדוע כל-כך חשוב לערוך את הביקורים בשני המחנות באותו יום?! וכי לא עדיף לחלק את הביקורים לשניים, כשכל מחנה יקבל את הזמן הנדרש וללא העמסת יתר על התלמידים?! לדעתנו, על-אף שכותב שורות אלו הינו בעל ניסיון מועט בנדון, נראה שכדאי היה לבדוק את החלופה הזו, אשר תאפשר, יותר מכול, למצות מבחינת הזמן את שני המחנות החשובים. נכון הוא, שלפי ההצעה הזו יסתיימו הביקורים בשעה מוקדמת יותר, סביב השעה 15:00, אך ניתן יהיה להוסיף אתרים בסביבה, כמו בית-הכנסת המשופץ של העיר אושוויינצ'ים, אתר צעדות המוות ב-Brzeszcze או אתר כלשהו בקרקוב.